

Johannes Andersen

På sporet af samfundskritikken

Til lykke med dagen. Så lykkedes det endelig. Efter adskillige busture rundt i forskellige lande, hvor du har siddet og spekuleret på, hvad du egentlig lavede der, er vi nu nået hertil. Og her ville det naturligvis være helt forkert at fortsætte disse spekulationer, så derfor vil jeg ikke stille dig det – videnskabelige – spørgsmål, som du ellers utallige gange har stillet dig selv: *Hvad fanden laver du her?* At det er videnskabeligt, ved jeg nu fra din afhandling.

Men nu er vi her. Bussen har foreløbigt gjort holdt ved doktorinstitutionen ved Institut for Statskundskab. Vi er steget ud, har arbejdet tingene igennem, så de nu fremstår som kroner på et værk. Det er fint, Gorm. Til lykke med det.

Det er jo ikke hver dag, der står repræsentanter fra den mere samfundskritiske videnskab på den plads, som du nu står på. Blandt andet af den grund, at når videnskab bliver politisk og samfundskritisk, bliver den af mange ikke længere anset for at være videnskab. Om end det er en gammel pointe i vores kredse, at al videnskab er politisk. Men sådan er det jo ikke alle, der tænker. Vi ved også, at det ikke er al politisk videnskab, der er samfundskritisk.

Det skal ikke være nogen hemmelighed, at det netop er det samfundskritiske, jeg er ude efter. Ud over, at det er en omfattende analyse, vi har med at gøre her, er spørgsmålet, om der også er tale om en samfundskritisk analyse. Det skal være mit spørgsmål til dig i dag. Og jeg vil nærme mig dette spørgsmål ad en omvej, der går over de filosofiske og teoretiske problemstillinger, som du – og jeg – har udgangspunkt i, nemlig den historiske materialisme. Og her vil jeg se nærmere på din måde at løfte arven på. Du har flere steder i afhandlingen gjort opmærksom på, at det, du har lavet, repræsenterer en udvikling af de eksisterende teori-dannelser, som du kalder det. Jeg ved ikke, om det er af forsigtighedsgrunde, at du ikke taler særlig meget om den historiske materialisme, eller om du allerede i udgangspunktet faktisk har forladt denne position. Og det er heller ikke særligt interessant. Vigtigere er det, for mig at se, at finde ud af følgende: Hvad er perspektivet og grundlaget for den form for samfundskritik, du mener, der er i din afhandling? Er den til syvende og sidst kun en antydning af, at kapitalisme kan være ret godt i flere af de perifere samfund?

For at få dig til at svare på det, har jeg valgt at holde fast i det marxistiske udgangspunkt, og i, at det udgør en teoretisk ramme for såvel konkrete analyser som for en politisk vurdering af givne udviklingsperspektiver.

Strukturalismen

For nu at gøre indledningen kort, så vil jeg bare lave et omrids af den historiske materialisme, vi engang har haft med at gøre. Den, som især Nicos Poulantzas har udviklet. Den består som bekendt af et strukturelt niveau, bestående af et øko-

nomisk, politisk og ideologisk niveau. På det strukturelle niveau finder man modsætninger mellem forskellige strukturelle interesser, bundet til især den eller de produktionsmådestrukturer, der gør sig gældende.

Disse strukturer fordeler de enkelte individer i forskellige sociale klasser. Hermed er de med til at bære strukturerne. Og de sociale klassers praksisser er bestemt af strukturerne. Det er overhovedet den måde, strukturerne kommer »til live« på.

Der er kun tale om sociale klasser, når de har effekter på strukturerne. Dvs. når deres plads reflekteres på det strukturelle plan. Det sker på den måde, at de forskellige klasser har forskellige interesser, sat af strukturerne. Interesserne støder sammen og kræver en løsning eller en udvikling. Det er her, magten kommer ind. For magt bliver i dette tilfælde en klasses kapacitet til at realisere egne interesser. Men det sker i en modsætningsfyldt og kompleks proces, hvor magtrelationerne hele tiden skal institutionaliseres. Dvs. de skal omsættes til en bestemt institutionel praksis. For eksempel på virksomheden, staten, osv.

Det er en gammel historie, som vi begge kender udmærket. Min pointe med at starte her er, at det netop er de strukturelle bestemmelser, der giver mulighed for at arbejde på et samfundskritisk grundlag. Ved netop at karakterisere samfundets forskellige strukturer på en bestemt måde, giver det også mulighed for at finde ud af, hvilke strukturer der er vigtige at forsvare, og hvilke der ikke er. Selvfølgelig i kraft af deres måder at sætte samfundet i scene på (med strukturel undertrykkelse, uligheder, nødvendige skævheder, osv.).

Hvis man ikke arbejder med udgangspunkt i et strukturelt perspektiv, er det min opfattelse, at så må man arbejde med sociale grupper, kategorier eller personer. Det forhindrer ikke kritik, men så bliver det en kritik, der er baseret på, at man kan holde med én person frem for en anden. Eller én gruppe frem for en anden. Præcis som i en fodboldkamp.

Herfra vender jeg tilbage til din afhandling og dens behandling af den strukturelle teori.

Interesser

Et af de centrale steder i din afhandling behandler du interessebegrebet. Hvor du reelt, uden de store overvejelser og argumenter, forlader begrebet »objektive interesser« og kaster dig over de konkrete, artikulerede interesser – »subjektive interesser«, som det vist hedder normalt.

Det gør selvfølgelig det hele nemmere for dig, når det nu er din pointe, at sociale kategorier – hæren, bureaukratiet, kongehuset, med flere – i flere samfund er de dynamiske kræfter i den sociale udvikling, og kan være det i visse andre samfund.

Når du skal fastlægge disse sociale kategoriers interesser, og dit interessebegreb især hæfter sig ved de artikulerede interesser, så bliver de sociale kategoriers interesser jo meget lig det, der siges – eller artikuleres i praksis. Og det kan være både kapitalens eller borgerskabets interesser, disse sociale kategorier udtrykker, og det kan være socialismens, som du enkelte steder kommer ind på. Om end det sidste nok mere er på det rent artikulerede og legitimerende plan.

Klasser

Denne omgang med interessebegrebet fører mig frem til dit klassebegreb. Her må jeg sige, at der også er sket en og anden udvikling. Helt klart. Starter jeg igen med Poulantzas, så arbejder han som nævnt med klasser på det strukturelle plan. Med sociale klasser, der står i magtrelationer i forhold til hinanden. Sociale klasser er der tale om, når de har *effekter* på en samfundsformations struktur. På den ene eller anden led. Men i hvert fald på en sådan måde, at samfundsudviklingen skal bestemmes som en kompleks proces, fyldt med modsætninger og ting, der ikke kan tilskrives en firkantet klasseinteresse. Det skyldes netop, at der er tale om klassekamp, og dermed om situationer, hvor der hele tiden lægges forhindringer i vejen for, at en klasse uden videre kan gøre, hvad den vil.

Borgerskabets effekter er ikke, at det er til stede som en gruppe mennesker, man kan kalde for *borgerskab*, men at der er kapitalisme i et samfund. De andre klassers effekter er ikke, at de ingen effekter har, fordi de ikke snakker eller gør noget synligt, men at deres strukturelle placering nødvendiggør forskellige åbninger her. For eksempel i reproduktionen af samfundsformationernes enhed.

Du nævner i din afhandling – for P1-samfund – subsistenssektorens klasse – subsistensbønderne. Men du siger bare, at de er svage som klasse, og at de derfor ingen betydning har for eksempelvis staten. Min påstand kunne være, at de i kraft af deres strukturelle placering i samfundsformationen er til stede med effekter. Effekter for eksempel i statsapparatet, hvor der skal tages hensyn til deres eksistens på en række områder. Hvilket så i øvrigt medfører, at den førte politik er både modsætningsfyldt og mangelfuld, målt med en mere traditionel målestok for en classes – borgerskabets – interesse.

Dit klassebegreb ligner mest af alt et empirisk begrebsapparat, hvor du sætter lighedstegn mellem en gruppe mennesker og en klasse. Eller rettere, at du giver en gruppe mennesker en bestemt betegnelse, og så ellers lader dem være en klasse. Eller en social kategori, hvad der faktisk kan være lige så godt.

Det er jo her din centrale pointe ligger, nemlig at du i givne samfund tilskriver en bestemt social kategori en afgørende indflydelse på udviklingen. Ud fra egne interesser, ovenikøbet. Set i forhold til det strukturelle udgangspunkt, kan dette udsagn være nok så interessant, fordi det jo kan tilføje en dimension til klassebegrebet. Men det er ikke det, du vil. Du løsriver jo allerede på forhånd klassebestemmelsen fra det strukturelle plan, og dermed fjerner du også grundlaget for et klassekampsfelt. Tilbage bliver et politisk felt, hvor forskellige sociale grupperinger – hvad enten du kalder dem for sociale kategorier eller klasser – kan agere. Og de eneste, der er i stand til at agere her, hvor det drejer sig om at artikulere og påvirke, er dels det nationale borgerskab, dels det internationale borgerskab, dels bureaukratiet, dels militæret og endelig kongehuset. Alle andre grupperingers tilstedeværelse nedskrives voldsomt, blandt andet fordi de ikke kan artikulere sig her. Jf. eksemplet med subsistensklassen.

Når du nu fjerner klassebegrebet fra dets strukturelle forankring, er tingene ikke særligt epokegørende. Så er det jo blot og bart på det mere konkrete plan, tingene udspiller sig. Og du får problemer blandt andet med at fastholde en strukturel forankring for dit samfundskritiske perspektiv.

Magt

Det skal følges op med det næste problem, der vedrører magten. Jeg har bemærket, at du stort set har valgt at tale om indflydelse – en gammel traditionel politologisk term, der ikke just rummer noget særligt kritisk potentiale, ud over muligheden af at kunne konstatere, at i bestemte sammenhænge er der nogen, der har mere indflydelse end andre. Hvilket jo er rigtigt nok.

Men magtbegrebet, set i et mere strukturelt perspektiv, forsvinder hos dig. Som jeg ser det, er det en meget central pointe, at magten er en klasses kapacitet til at realisere egne interesser. Og set i forhold til det ovenstående, er der jo tale om strukturelle relationer, der får effekter på samfundet på den led, at magten altid materialiseres i institutionelle relationer. Hvad enten det er på produktionsniveauet – fabrikken, eller på det politiske niveau – staten, organisationer, osv.

Staten ses altså på dette strukturelle plan som en materialisering af magtforhold mellem sociale klasser. Det gælder også for perifere stater, som så bliver materialiseringer af de klasserelationer, der gør sig gældende her.

Fastholdes dette perspektiv, er det klart, at så kan man ikke uden videre lade statens personale, hæren, eller kongehuset være autonome sociale kræfter, der udgør dynamikken i udviklingen. Så må man se deres aktiviteter som værende relativt autonome udtryk for magtens aktuelle stilling. Det vil sige for de givne dominansforhold mellem de sociale klasser.

Det jeg mener er, at for eksempel subsistensbønderne, som nok er tavse, alligevel er til stede med effekter. Det gælder også andre klasser.

Der er for eksempel også tale om kapitalisme i flere af de lande, som du beskæftiger dig med. Om end ikke som dominerende form, så som noget, der er på vej i en eller anden udgave. Jf. at dette overhovedet er den centrale målestok for de samfunds udvikling, som du beskæftiger dig med. Derfor viser det også borgerskabets magtposition – hvad enten det er i form af det internationale borgerskabs dominans eller i form af givne kapitalistiske handelsstrukturer.

Staten

Det bringer mig frem til den sidste teoretiske bestemmelse i dit værk, nemlig staten. Som fra at være en del af det strukturelle niveau, i din udgave får mere og mere karakter af at være en selvstændig institution.

Når den på denne led bliver til en selvstændig (eller »meget relativ selvstændig«) institution, og når dit teoretiske univers i øvrigt bruger begreber som sociale kategorier, artikulerede interesser og indflydelse, er det klart, at din behandling af forholdet mellem borgerskaberne og staten har så let ved at gå op. Så bliver det jo helt naturligt til et spørgsmål om, hvilke grupper der kan øve indflydelse på den givne stats politik. Og så på den måde få sine interesser opfyldt. Men så forsvinder de modsætninger og den kompleksitet, der givetvis ligger i udviklingen, og som i hvert fald det teoretiske begrebsapparat åbner op for.

Teori

Min pointe er, at du, for at kunne komme til din konklusion, hvor du kan tilskrive sociale kategorier en afgørende betydning i givne samfunds sociale udvikling, er

nødt til at selvstændiggøre disse sociale kategorier gennem et teoretisk brud med den stats- og klasseteori, som egentlig var dit udgangspunkt – på dine første bus-ture rundt om i verden.

Den strukturelt determinerende klasse- og magt teori har godt nok begreber for sociale kategorier. Og dem kæler du da også for. Men de udspiller sig under bestemte forhold, og aldrig som selvstændige sociale kræfter med egne interesser og på en sådan måde, at de skulle være i stand til at sætte disse interesser igennem. Bag disse sociale kategoriers ageren, ligger altid et strukturelt klasseperspektiv – om end det sker i den elastik, der hedder statens og politikken relative autonomi.

Nået hertil kan jeg konstatere, at noget tyder på, at du i stedet for at lave en teori-udvikling har foretaget et teoretisk brud med dit eget teoretiske udgangspunkt. Et brud, der viser sig i din teoretiske pointe, og indirekte i din manglende omtale af magt, klasseinteresser, osv.

Determinisme og andre samfund

Du har kort sagt jorden *klassekampen* som teoretisk begreb. Det kan der være gode grunde til. Al den stund, at klasseteorien i dens strukturelle udformning har det med at fungere utrolig determinerende, og analytisk på en sådan måde, at man hele tiden kan sige, at det, man har analyseret sig frem til, er et udtryk for klasseinteresser og klassekampen. Ved at bløde op, kan man muligvis undgå reduktionismen.

En anden god grund kan være, at man her har med samfund at gøre, som er struktureret på en måde, som ikke er mulig at fange i det strukturelle begrebsapparat, der var dit udgangspunkt. Det er uden tvivl din pointe omkring eksemplet Irak. Her står man nemlig tilbage med et strukturelt niveau, der handler en smule om økonomi, og så ellers med en række konkrete, empiriske kategorier, som du kalder for klasser og sociale kategorier.

Spørgsmålet er imidlertid stadig, om du ikke er endt i reduktionisme, om end i en ny – nemlig den empiriske reduktionisme, hvor du ikke længere vil holde fast ved de strukturelle bestemmelser og derfor åbner op for allehånde grupperinger. Og nu er nået til den reduktionistiske position, hvor du siger, at alle politiske processer skyldes sociale kategoriers ageren. Hvad enten denne sociale kategori ligner en hær, et kongehus eller en social klasse, så er det hele udtryk for sociale kategorier.

Og i anden omgang er spørgsmålet, om du kan undgå den *voluntarisme*, som gennemsyrrer den etablerede politologi, og som den strukturelle teoridannelse jo er en reaktion imod. Hvorfor er det ikke individet, der er den grundlæggende kategori hos dig, når du dels lader interesserne være de udtalte, og dels lader folk i større eller mindre forsamlinger være drivkraften i den sociale udvikling.

Kritisk teori

Hvilket selvfølgelig bringer mig tilbage til mit første og vigtigste spørgsmål: Er der tale om samfundskritisk videnskab? Hvad er grundlaget for denne samfundskritik, og hvad er dens perspektiv? Klasseteorien giver med sin strukturelle bestemmelse af samfundet et grundlag for kritik. Det kan eksempelvis være en

kritik af kapitalismen, dens brug af arbejdskraft, dens medfølgende uligheder, osv. Ved at forlade de strukturelle bestemmelser, eller rettere de fleste af dem, er det som om grundlaget for en kritisk position forsvinder i din afhandling.

Og det fører selvfølgelig over i næste spørgsmål – hvordan er denne videnskab politisk? Hvad er den politiske pointe med at tilskrive sociale kategorier så central en plads som du gør? Er det, at man skal til at etablere politiske positioner og perspektiver, der går ud på at støtte en given konge, hær eller bureaukrat i vedkommende sociale kategoris kamp for egne interesser? Eller er det, at man skal have mere kapitalisme, så man kan komme ud over den situation, hvor de sociale kategorier betyder så meget?

Det forekommer mig, at disse politiske positioner, som må hælde til en ret subjektiv vurdering af et givet kongehus og bureaukati, i kraft af at den strukturelle forankring i teorien er væk, er ret tvivlsomme. Men er det ikke det, din afhandling kan åbne op for?

Teoretisk pointe

Nu er jeg ikke blind for marxismens begrænsninger. De er helt klare på en række områder, om end marxismens kritiske position og styrke også er klar nok. Jeg er med på, at man må udvikle teoriernes kompleksitet og deres evne til at fange nye modsætninger. Men jeg er nok uenig med strategien, hvis det går ud på at fjerne sig fra det strukturelle plan.

Strategien må i høj grad være at udvikle de strukturelle bestemmelser af et samfund. De strukturelle bestemmelser, der bærer et samfund. Og dermed også af de strukturelle modsætninger, der udgør dynamikken her. Hvad enten det er på det fysiske plan (omkring natur, kultur, by, land, osv), køn (mand – kvinde) eller hvor det nu er, man kan sætte ind med nye strukturelle bestemmelser. Jeg er også med på, at denne kompleksitet skulle være medvirkende til at øge følsomheden i såvel det analytiske som det kritiske perspektiv.

Men når jeg satser på det strukturelle plan, hænger det da meget sammen med kritikken af det modsatte. Med at man uden strukturelle bestemmelser ender i voluntarismen, og her måske i den værste af dem alle: post-modernismen. Så langt er du slet ikke nået i din afhandling, Gorm, men er der ikke lidt opgivende toner på vej?

Under alle omstændigheder: Til lykke med den. Håber du må fortsætte dine busture rundt i verden.